

ΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ: Η ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΦΩΤΗ ΒΑΡΕΛΗ

ΜΑ Κατερίνα Σχοινιά
Φιλολογος

Δρ Ιωάννης Σιγούρος,
Δάσκαλος

Abstract

The article deals with an unedited letter of Photis Varelis (an important Greek writer and pedagogue), that was sent 25 years ago to young primary school pupils of Thrace. This letter is both a valuable lesson for its young recipients and a pedagogical tool for nowadays teachers, who have to cope with their multifunctional role in modern education.

Λέξεις κλειδιά

Επιστολογραφία, ρόλος του εκπαιδευτικού.

0. Εισαγωγή

Στην εποχή του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης η ανακάλυψη μιας παλαιότερης μορφής επικοινωνίας, που για αιώνες μετέρχονταν οι άνθρωποι, φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Πρόκειται για την παραδοσιακή αλληλογραφία, την ανταλλαγή γραπτών μηνυμάτων μεταξύ επιστολογράφων, για μια επικοινωνία βραδείας κίνησης, σε σύγκριση με τους σύγχρονους ταχύτατους επικοινωνιακούς ρυθμούς, αλλά πολλές φορές βαθύτερης και διαρκέστερης της σημερινής. Έτσι, η ανακάλυψη μιας επιστολής, όπως είναι αυτή που απασχολεί το παρόν άρθρο, μπορεί να έχει μεγάλο ενδιαφέρον και για την ανάκληση μιας άλλης εποχής και για την ανάδειξη μιας διαχρονικής αξιακής παρακαταθήκης. Πρόκειται για την ανέκδοτη επιστολή του εκλιπόντος μεγάλου παιδαγωγού Φώτη Βαρέλη¹, η οποία παραδίδει μαθήματα παιδαγωγικού ήθους σε διδάσκοντες και διδασκόμενους. Το πλήρες σώμα της επιστολής προσφέρεται στον αναγνώστη σε ειδικό Παράρτημα, που ακολουθεί το παρόν κείμενο. Η μεταγραφή του πρωτότυπου επιστολικού κειμένου ακολούθησε την ορθογραφία και τη στίξη του επιστολογράφου.

1. Το ιστορικό της επιστολής

Τους πρώτους μήνες του σχολικού έτους 1990-91 ο νεοδιόριστος δάσκαλος Γιάννης Σιγούρος (από τους συνυπογράφοντες το παρόν κείμενο) υπηρετούσε στο διθέσιο δημοτικό σχολείο Μαρώνειας του νομού Ροδόπης. Εκείνη την περίοδο του σχολικού έτους οι λιγοστοί μαθητές της Ε' και της ΣΤ' τάξης του Σχολείου διδάχθηκαν το

κείμενο του Φώτη Βαρέλη με τίτλο *Ο γάιδαρος*, το οποίο περιλαμβάνονταν στο Β' μέρος του σχολικού εγχειριδίου της ΣΤ' τάξης *Η Γλώσσα μου* (Βελαρίδης, Βουγιούκας, Καλαπανίδας, Κανάκης, Μπλούνας & Παπαδημητρίου, 2003: 37-38) Ο δάσκαλος Γιάννης Σιγούρος εξήγησε στα παιδιά ότι ο συγγραφέας του κειμένου ήταν καθηγητής του κατά τις σπουδές του στην Παιδαγωγική Ακαδημία της Ρόδου. Τα παιδιά, όπως ήταν φυσικό, ενθουσιάστηκαν και εξέφρασαν την επιθυμία να γράψουν στον Φώτη Βαρέλη μια επιστολή, όπως και έγινε. Η απαντητική επιστολή του παιδαγωγού, φυλαγμένη με σεβασμό από εκείνη την εποχή, είναι η υπό πραγμάτευση επιστολή της παρούσας εργασίας. Ο Βαρέλης μετέρχεται, μέσω του κειμένου του, μια μακραίωνη παράδοση, την επιστολική, η οποία συνυφάνθηκε με την ανθρώπινη επικοινωνία "από την ώρα όπου ο άνθρωπος έφθασε να χαράξει τον στοχασμό του επάνω σε μια όποια ύλη" (Δημαράς, 1963: 8).

2. Επιστολογραφία

Από τα πρώτα κοιτάσματα ελληνικού επιστολικού λόγου, που εντοπίζονται σε Απαπύρους 100 χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού, μέχρι σήμερα, και με σημαντικό σταθμό τις αρχές του 19ου αιώνα, όταν ο Αδαμάντιος Κοραΐς εισάγει τις τόσο κοινόχρηστες πλέον λέξεις *αλληλογραφία* και *επιστολογραφία*, η περιπέτεια του επιστολικού λόγου υπήρξε μακραίωνη². Η επιστολή αποτελεί, κατά κανόνα, χρηστικό, εξωλογοτεχνικό, μη πλασματικό είδος³, μία "γραπτή ανακοίνωση ενός πραγματικού, ιστορικά εμπειρικού προσώπου προς ένα άλλο, επίσης πραγματικό, ιστορικά εμπειρικό πρόσωπο" (Βελουδής, 2002: 191). Όμως, πέραν του χρηστικού της χαρακτήρα, η επιστολή προϋποθέτει "κοινωνικότητα συνδυασμένη με άνεση, με παιδεία, με περιέργεια, με πολυπραγμοσύνη" (Δημαράς, 1963: 22). Ο συστηματικός μελετητής του αυτοβιογραφικού λόγου Philippe Lejeune υποστηρίζει ότι η κύρια αυτοβιογραφική συνθήκη, η ταυτότητα συγγραφέα, αφηγητή και κεντρικού ήρωα της αφήγησης, συνιστά το *αυτοβιογραφικό συμβόλαιο*, συνδεδεμένο, επίσης, με το *αναφορικό συμβόλαιο*: υποστηρίζει, δηλαδή, ότι κάθε επιστολικό κείμενο "παρέχει πληροφορίες για μία εξωκειμενική *πραγματικότητα* και συνεπώς υπόκειται σε δοκιμασία επαλήθευσης" (Lejeune, 1975: 36)⁴. η υποκειμενικότητα και ο προσωπικός χαρακτήρας, ωστόσο, του αυτοβιογραφικού λόγου υποδηλώνουν και το αβέβαιο της τήρησης του *αναφορικού συμβολαίου*.

Στον επιστολικό λόγο το αυτοαναφορικό *εγώ* του αποστολέα συναρτάται κατ' ανάγκη με το *εσύ* του παραλήπτη. Αποτελώντας ένα είδος διαλόγου με απόντα συνομιλητή, η επιστολή έχει χαρακτηριστεί από την αρχαιότητα ως *έγγραφος λόγος προς απόντα* και ο επιστολικός λόγος είναι ταυτοχρόνως "μονολογικός και διαλογικός" (Μουλλάς, 1992: 155). Έτσι, αν και ο επιστολογράφος αποκαλύπτει συχνά στην επιστολή του ζητήματα προσωπικής τάξης, στην πραγματικότητα γράφει από κοινού με τον παραλήπτη της επιστολής του, αφού είναι εκείνος που καθορίζει με

την παρουσία - απουσία του τη μορφή και το περιεχόμενο του μηνύματος. Γι' αυτό τον λόγο η επιστολή αποφεύγει την εσωστρέφεια ή τη συσπείρωση του ημερολογιακού μονολόγου και γίνεται πράξη κοινωνική⁵. Από εδώ προκύπτει, άλλωστε, και ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του επιστολικού λόγου, η "στρατηγική της σαγήνης", η ανάγκη του, δηλαδή, να θέλξει, να κεντρίσει το ενδιαφέρον του απόντα συνομιλητή.

Εξαιρετικά πορώδη είναι στο επιστολικό είδος και τα όρια μεταξύ ιδιωτικού-δημοσίου. Κανείς δεν ξέρει πραγματικά ποιος άλλος πλην του άμεσου αποδέκτη θα διαβάσει την αποστέλλομενη επιστολή, ειδικά όταν η δημόσια υπόσταση κάποιου αποστολέα μπορεί από μόνη της να καταστήσει τον επιστολικό του λόγο κοινού ενδιαφέροντος. Η άποψη του Philippe Lejeune φαίνεται να φωτίζει περαιτέρω το ιδιοκτησιακό καθεστώς της επιστολής: η επιστολή ανήκει στον παραλήπτη της από την ώρα της ταχυδρόμησής της (Lejeune, 2003: 27).

3. Η ανέκδοτη επιστολή του Φώτη Βαρέλη

Όλα τα παραπάνω φαίνεται να ισχύουν και στην περίπτωση της επιστολής του Βαρέλη προς τους νεαρούς μαθητές της Μαρώνας. Η επιστολή του ώριμου δασκάλου υπερβαίνει εκ προοιμίου τα όρια του ιδιωτικού, καθώς, παρά τον αυτοαναφορικό και αυτοβιογραφικό της χαρακτήρα, διακρίνεται από διάθεση εξωστρέφειας, γίνεται ανοιχτή επιστολή ή εγκύκλιος και, όπως συνέβαινε στην αρχαιότητα, απευθύνεται σε πολλούς παραλήπτες που μπορούν, εν προκειμένω, να πολλαπλασιαστούν με την πάροδο του χρόνου, όταν, όπως τώρα, η επιστολή γνωστοποιείται σε ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Επίσης, ο ρόλος του αποδέκτη της επιστολής φαίνεται και εδώ καιρός και η επιστολή του Βαρέλη είναι σα να γράφεται από κοινού με τους νεαρούς παραλήπτες της: ο διδασκισμός που τη χαρακτηρίζει, αλλά και η γλώσσα του παραμυθιού που χρησιμοποιεί ο επιστολογράφος επιχειρούν αφενός να "σαγηνεύσουν" τους μικρούς μαθητές και αφετέρου να τους δώσουν ένα σπουδαίο μάθημα ζωής. Σε μια διαδικασία επαλήθευσης της εν λόγω επιστολής, δεν ενδιαφέρει τόσο η αληθοεπεία της, όταν προτάσσεται η παιδαγωγική της λειτουργία: μπορεί το, κατά Lejeune, αναφορικό σύμβολο να αθετείται και η αυτοβιογραφική ιστορία να είναι (διόλου απίθανο) επινοημένη, προκειμένου να υπηρετήσει αποτελεσματικά τον διπλό της στόχο να θέλξει και να συμβουλευσει. Έτσι, ο συντάκτης της αφηγείται με δεινότητα μια αληθοφανή ιστορία που διδάσκει παιδαγωγικό ήθος, αλλά και Ιστορία.

Η διπλή ιδιότητα του Βαρέλη ως παιδαγωγού και λογοτέχνη απηχείται στην αφήγησή του. Με ενάργεια και γλαφυρότητα ο επιστολικός αφηγητής μεταφέρει στους νεαρούς αναγνώστες του μια αυτοβιογραφική ιστορία που συνέβη στο μακρινό παρελθόν (1916-1917), βγαλμένη, θα' λεγε κανείς, από βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας. Αφήγηση, αριστοτεχνική περιγραφή και ζωντανός διάλογος αναβιώνουν σε μια μικρή

ηθογραφία, τη λαϊκή Ρόδο της εποχής, τη φτώχεια, τις ανθρώπινες σχέσεις, αλλά και τις οικονομικές συναλλαγές που παραπέμπουν στην ανταλλακτική οικονομία. Η πρωτοπρόσωπη αφήγηση, που χαρακτηρίζει, εξάλλου, την επιστολική γραφή εμπλέκει τους νεαρούς αναγνώστες της επιστολής στην ιστορία του παιδιού επιστολογράφου / αφηγητή / ήρωα, του οποίου η περιπέτεια περνά από τα στάδια της επιθυμίας, της ματαίωσης και της αποκατάστασης, παραδίδοντας πολύτιμα μαθήματα ζωής. Η παιδική περιπέτεια του αφηγητή μπορεί, με αυτόν τον τρόπο, να λειτουργήσει αναστοχαστικά για τους παραλήπτες της επιστολής, ώστε να σκεφτούν και να συζητήσουν με τον δάσκαλό τους θέματα όπως είναι, μεταξύ άλλων: η αλήθεια και το ψέμα, ο σκοπός και το μέσον, η παιδαγωγική αυστηρότητα και ο ρόλος της επιείκειας, ο θυμός και η συγχώρεση, το χάσμα και η γεφύρωση των γενεών, η σημασία της συγγνώμης. Έτσι, η επιστολή του Βαρέλη συνεχίζει μια μακρά παράδοση του επιστολικού λόγου, που ξεκινά από την αρχαιότητα και συμβαδίζει με την εξέλιξη του επιστολικού είδους: αποτελεί διανοητική άσκηση και για τις δύο πλευρές της αλληλογραφίας (Diaz, 2002: 42), γηραιό δάσκαλο και νεαρούς μαθητές.

Αν και ο διδακτισμός είναι μια από τις κύριες παραμέτρους αυτής της επιστολικής επικοινωνίας, το χιούμορ και η ομορφιά της αφήγησης τον συγκαλύπτουν τεχνηέντως. Βέβαια, οι υπογραμμίσεις και οι αντίστοιχες διασαφήσεις ιδιωματικών λέξεων ή οι εξαντλητικές επεξηγήσεις του Βαρέλη για όσα είναι, κατά την κρίση του, άγνωστα στους μικρούς Θρακιώτες μαθητές δεν κρύβουν τη διδακτική πρόθεση του επιστολογράφου, που διεκδικεί με παρρησία την ιδιότητα του “πνευματικού παππού”, ώστε να αφηγείται στα “δισέγγονά” του ένα γοητευτικό διδακτικό παραμύθι, ως αντίδωρο στο συγκινητικό “γραμματάκι” τους⁶ και ως πολύτιμη παρακαταθήκη για το παρόν και το μέλλον τους.

Η επιστολή του Φώτη Βαρέλη συναιρεί, όπως συμβαίνει στον επιστολικό χρόνο, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Στην επιστολογραφία, εξάλλου, το παρόν είναι ανέφικτο, καθώς το *εδώ* και το *τώρα* του επιστολογράφου γίνεται *εκεί* και *τότε*, όταν η επιστολή φτάσει στα χέρια του παραλήπτη της (Altman, 1982: 129). Επιπλέον, το *τώρα* της επιστολικής γραφής είναι πάντα προσανατολισμένο προς το μέλλον και γι’ αυτό συχνότατα χρησιμοποιούνται εκφράσεις που αναφέρονται σε αυτό. Έτσι, οι αναγνώστες της επιστολής του Βαρέλη έχουν την εντύπωση ότι διαβάζουν *in medias res* την ιστορία του επιστολογράφου τους: τη συγκίνηση που εκείνος βίωσε όταν διάβασε το “γραμματάκι” των παιδιών από τη μακρινή Μαρώνεια, καθώς και τη συνειρμική μετάβαση του ηλικιωμένου δασκάλου στην παιδική του ηλικία και στην ιστορία που αναβιώνει για χάρη των παιδιών.

Αυτός ο εξ αποστάσεως διάλογος αργής κίνησης, που επιχειρείται μεταξύ Φώτη Βαρέλη και νεαρών μαθητών από το δημοτικό σχολείο της Μαρώνειας, συμπυκνώνει και τη μαγεία του επιστολικού λόγου να αποτελεί επικοινωνιακό μέσο που ταυτοχρόνως υπογραμμίζει την απόσταση, αλλά και τη γεφύρωσή της. Γνώστης αυτής

της βασικής επιστολικής παραμέτρου δείχνει να είναι και ο ευρυμαθής Ρόδιος επιστολογράφος, που στην επιστολή του υπογραμμίζει με έμφαση τις αντινομίες της επιστολικής επικοινωνίας. Έτσι, τονίζει τις αποστάσεις μεταξύ των αλληλογράφων, ηλικιακές, συναισθηματικές, πολιτισμικές και γεωγραφικές, αλλά τις αξιοποιεί και ως μέσα ψυχοπνευματικής σύγκλισης και επαφής που προσφέρει η αλληλογραφία: η αδυναμία του ευσυγκίνητου ηλικιωμένου για ανταπόδοση βρίσκει στην επιστολογραφία το πιο τρυφερό και γενναιόδωρο αντίδωρο⁷, ενώ ο λαϊκός πολιτισμός της Ρόδου διασταυρώνεται, μέσω της φαντασίας, με τον νεότερο λαϊκό πολιτισμό της θρακικής Μαρωνίας⁸. Γι' αυτό, το τέλος της επιστολικής ιστορίας, την οποία επισφραγίζει η φιλία μεταξύ του "κουτσόγερου" και του μικρού Φώτη, βρίσκει την αναλογία της με την αλληλογραφία του ηλικιωμένου Βαρέλη με τους Μαρωνίτες μαθητές: μια παρόμοια φιλία ξεκινά, "καινούργια και μεγάλη"⁹, με τη σφραγίδα του ταχυδρομείου και της αγάπης που μπορεί να συνδέει τον αληθινό παιδαγωγό με τους μαθητές του.

4. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού και ο Φώτης Βαρέλης της επιστολής

Η ανάγνωση της επιστολής του Φώτη Βαρέλη λειτουργεί αναστοχαστικά για τον σύγχρονο εκπαιδευτικό, προκαλώντας γόνιμους προβληματισμούς για τον ρόλο του εκπαιδευτικού και τις αξίες που πρέπει να τον συνοδεύουν, και μάλιστα σε μια εποχή που βριθεί αλλαγών, σαν τη δική μας¹⁰. Η πολλαπλότητα του εκπαιδευτικού ρόλου τον καθιστά ιδιαίτερα απαιτητικό, αφού ο εκπαιδευτικός καλείται να παίξει ταυτοχρόνως τους ρόλους του παιδαγωγού, του εκπαιδευτικού, του αξιολογητή, του φύλακα, του συμβούλου, του ανανεωτή, του λειτουργού και του δημοσίου υπαλλήλου. Οι διαφορετικοί αυτοί ρόλοι καταδεικνύουν τι προσδοκά η κοινωνία από τον εκπαιδευτικό, ενώ καθιστούν το επάγγελμα του εκπαιδευτικού πολυσύνθετο και πολυδιάστατο (Ντούσκας, 2009: 28-30). Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι ο εκπαιδευτικός ασκεί μεγάλη επιρροή στα παιδιά και αποτελεί τον κύριο παράγοντα που θα δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της περιέργειάς τους, που θα τα οδηγήσει στην κατάκτηση της γνώσης στη σχολική και στη δια βίου εκπαίδευση (Κατσιμάρδος, 2011: 134). Η Α. Κυριακοπούλου συνοψίζοντας τις μελέτες των F. Schneider, E. Spranger και G. Kerschensteiner, (1961, 1951 και 1921 όπ. αναφ. στο Α. Κυριακοπούλου, 2009: 18) σκιαγραφεί την προσωπικότητα του εκπαιδευτικού, ώστε ο τελευταίος να επιτύχει στην πολυσύνθετη και πολυδιάστατη αποστολή του:

- να αγαπά το παιδί και να αφοσιώνεται σε αυτό και στο παιδευτικό του έργο
- να επεκτείνει την παιδευτική του αποστολή και έξω από το σχολείο και να μην περιορίζεται μόνο μέσα στην αίθουσα και στο συγκεκριμένο ωράριο

- να διαθέτει παιδαγωγική ευαισθησία, να έχει, δηλαδή, αναπτυγμένη διαίσθηση που θα τον βοηθά να συλλαμβάνει τα προβλήματα του παιδιού και να ανταποκρίνεται σε αυτά
- να έχει δημοκρατική στάση και ανεκτικότητα
- να έχει αναπτυγμένες διδακτικές ικανότητες
- να διακρίνεται από συναισθηματική σταθερότητα
- να είναι δίκαιος και αμερόληπτος
- να είναι ευσυνείδητος και να έχει υπομονή και επιμονή
- να είναι ευδιάθετος και να διαθέτει χιούμορ και αισιοδοξία για τη ζωή
- να έχει ψυχική και σωματική υγεία

Εξάλλου, έρευνα που διεξήχθη σε δείγμα 135 δασκάλων έδειξε ότι ο σημαντικότερος στόχος του σχολείου είναι η κοινωνικοποίηση των μαθητών και η ταύτιση του παιδιού με κοινωνικά πρότυπα. Το εύρημα αυτό καταδεικνύει ότι το σχολείο έχει τη δυνατότητα να καλλιεργεί την προσωπικότητα του παιδιού μέσα από τη διαδικασία της ταύτισης (Σεραφείμ, 1999: 189). Επιπλέον, ο εκπαιδευτικός διαδραματίζει έναν επίσης σημαντικό ρόλο, αυτόν του φροντιστή¹¹. Έτσι, αναπτύσσεται μια ισχυρή σχέση δεσμού ανάμεσα σε αυτόν και στο παιδί, η οποία βασίζεται στη *θεωρία της προσκόλλησης ή του δεσμού*, την οποία διατύπωσε ο Άγγλος παιδοψυχολόγος και ψυχαναλυτής John Bowlby (1907 - 1990). Η Θεωρία είναι καθοριστική τόσο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, όσο και στη δημιουργία αίσθησης ασφάλειάς του (Λαζαράτου & Αναγνωστόπουλος, 2003: 138-139), καθώς επίσης και στον τρόπο κοινωνικής ανάπτυξής του, αρχικά στο κοντινό και αργότερα στο ευρύτερο περιβάλλον του (Γρηγοριάδης, 2005: 30).

Στον πολλαπλό ρόλο του εκπαιδευτικού φαίνεται να ανταποκρίνεται ο ισόβιος δάσκαλος και παιδαγωγός Φώτης Βαρέλης. Το επιστολικό του μάθημα προς τους νεαρούς μαθητές συνοψίζει τους κύριους άξονες των σύγχρονων παιδαγωγικών αντιλήψεων: τον κοινωνικοποιητικό ρόλο του δασκάλου, που παραδίδει βιωματικά μαθήματα ζωής και παρέχει πρότυπα ζωής, βασισμένα στην ανθρωπιά και την ειλικρίνεια τον ρόλο του ανιδιοτελούς φροντιστή που ο επιστολογράφος ταυτίζει με τον ήρωα της ιστορίας “κουτσόγερο”, ο οποίος καταφέρνει να αναπτύξει ισχυρή σχέση δεσμού με τον μικρό Φώτη· ομοίως και ο συγγραφέας της επιστολής, έστω και εξ αποστάσεως, τιμά τους επαρχιώτες μαθητές με το δώρο της ενθουσιώδους ανταπόκρισής του στη δική τους πρόσκληση για επικοινωνία, προσφέροντας τη σοφία, τη στοργή και την αγάπη του· διαισθάνεται τα ενδιαφέροντα των μικρών αναγνωστών του κι ανταποκρίνεται σε αυτά, μιλώντας τους με τη γλώσσα του παρμυθιού, αλλά και ικανοποιώντας την περιέργειά τους μέσω χρήσιμων πληροφοριών και επεξηγήσεων με μεταδοτικότητα, υπομονή, ευαισθησία και υπευθυνότητα,

χιούμορ και διάθεση για ισότιμη επικοινωνία με τους μαθητές, γεφυρώνει τις όποιες αποστάσεις τον χωρίζουν από αυτούς κι απλώνει το χέρι του σε φιλική χειραψία επεκτείνει τη διδασκαλία εκτός του σχολείου, δρᾶττοντας την ευκαιρία να παραδώσει ένα διαφορετικό μάθημα δι' αλληλογραφίας.

Όσοι, εξάλλου, είχαν την τύχη να διατελέσουν μαθητές του σπουδαίου συντάκτη της επιστολής Φώτη Βαρέλη είναι αδύνατον να μην έχουν δια βίου στιγματιστεί από αυτή τη μαθητεία. Δεν ξεχνούν ποτέ ότι ο σπουδαίος αυτός δάσκαλος είχε την ικανότητα να μετατρέπει ένα δύσκολο και ανιαρό μάθημα σε απλό και ενδιαφέρον, αξιοποιώντας με τον καλύτερο τρόπο τη βιωματικότητα, δίνοντας, δηλαδή, απτά παραδείγματα από την καθημερινότητα του ακροατηρίου του. Κατείχε, με άλλα λόγια, εκείνες τις τεχνικές διδασκαλίας που κρατούν αμείωτα το ενδιαφέρον και την προσοχή των εκπαιδευομένων ήταν, κατά το κοινώς λεγόμενο, “γεννημένος για δάσκαλος”. Αυτός είναι και ο λόγος που σε κάθε του διδασκαλία η αίθουσα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας ήταν ασφυκτικά γεμάτη, παρά το γεγονός ότι η προσέλευση των σπουδαστών στο μάθημά του ήταν προαιρετική.

Η καθημερινότητα δεν ήταν πηγή έμπνευσης του μόνο στη διδασκαλία του. Όπως ο ίδιος είχε εκμυστηρευτεί κάποτε στον Ιωάννη Σιγούρο, η καθημερινότητα αποτελούσε πηγή έμπνευσης του και στο λογοτεχνικό του έργο. “Στην τσέπη του σακακιού μου έχω πάντα ένα μικρό μπλοκάκι. Όταν βρίσκομαι στον δρόμο, στο καφενείο, μπορεί ν’ ακούσω μια λέξη ή μια φράση που μου κάνει εκείνη τη στιγμή εντύπωση. Τη σημειώνω στο μπλοκάκι μου και μπορεί, αργότερα, να αποτελέσει για μένα την αφορμή για το ξεκίνημα ενός νέου έργου”.

5. Συμπεράσματα

Η δημοσιοποίηση της επιστολής του Φώτη Βαρέλη δεν προσκρούει στο ιδιωτικό Απόρρητο, εφόσον πρόκειται εξ ορισμού για μια επιστολή με δημόσιο χαρακτήρα, απευθυνόμενη σε ένα σύνολο παραληπτών, τους μικρούς μαθητές της Μαρώνας. Επισημαίνεται, μάλιστα, από τον ίδιο τον επιστολογράφο η μακροζωία του επιστολικού του κειμένου, το οποίο, κατά την κρίση του, θα αξιολογήσουν ορθότερα οι αναγνώστες του, όταν θα έχουν φτάσει στην προχωρημένη ηλικία του ογδοντάχρονου συντάκτη της επιστολής. Με επίγνωση του διαχρονικού χαρακτήρα και του δημόσιου λόγου που μετέρχεται το επιστολικό του κείμενο, ο αιθιαλής παιδαγωγός Φώτης Βαρέλης προσφέρει στους παραλήπτες, άμεσους και έμμεσους, της εν λόγω επιστολής ένα πηγαίο αυτοβιογραφικό κείμενο, με διπλή ταυτότητα: από τη μια, το επιστολικό κείμενο αποκαλύπτει τη λογοτεχνική προέλευση του συντάκτη του και, από την άλλη, την εγρήγορση του άξιου δασκάλου, που σε κάθε ευκαιρία χαρίζει το δώρο της γνώσης στους δυνητικούς μαθητές του. Αυτή είναι ίσως και η μεγαλύτερη παιδαγωγική αξία της εξετασθείσας επιστολής: η υπενθύμιση ότι κάθε περίπτωση και κάθε επικοινωνιακό μέσο μπορούν να λειτουργήσουν ως χρήσιμα

εκπαιδευτικά εργαλεία, με κύρια προϋπόθεση το παιδαγωγικό ήθος και τη βαθιά παιδεία του διδάσκοντος.

Σημειώσεις

1. Ο Φώτης Βαρέλης (Σάλακος 1911 - Ρόδος 2012) υπήρξε πολυσιχιδής προσωπικότητα. Δίδαξε ως φιλόλογος σε σχολεία διαφόρων βαθμίδων, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Μετά τη συνταξιοδότησή του συνέχισε να διδάσκει, και μάλιστα αμισθί, για 20 περίπου έτη στην Παιδαγωγική Ακαδημία και αργότερα στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης της γενέτειράς του Ρόδου. Ήταν πολυγράφος ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, πεζογράφος, επιγραμματοποιός, μουσικός και ζωγράφος. Για τη ζωή και το έργο του βλ. <http://www.fotisvarelis.gr> (τελευταία επίσκεψη 5/6/2015).
2. Από τα κανονιστικού χαρακτήρα *επιστολάρια* (Εγχειρίδια επιστολογραφίας με μακρά παράδοση, που ξεκινά από τα έργα *Τύποι επιστολικοί* (μεταξύ 2ου π.Χ. και 1ου μ.Χ. αιώνα), που παραδίδεται με το όνομα του Δημητρίου Φαληρέως, και *Επιστολμαίοι χαρακτήρες ή Περί επιστολμαίου χαρακτήρος* (μεταξύ 4ου και 6ου μ.Χ. αιώνα), που αποδίδεται στον Λιβάνιο ή και στον Πρόκλο, και συνεχίζεται στο Βυζάντιο και στη Δύση (Ιταλία, Γερμανία, Αγγλία, Γαλλία), με κορύφωση την εποχή του Διαφωτισμού, όπου παρατηρείται έντονη επιστολική δραστηριότητα), τις ιστορικές κορυφώσεις, όπως ήταν η “επιστολοκρατία”, κατά τον Παναγιώτη Μουλλά (1992: 174), της βυζαντινής περιόδου, ο 18ος αιώνας των Φαναριωτών ή η τελευταία πεντηκονταετία πριν από τον Αγώνα, ως τα νεότερα χρόνια και την εύκολη ανταλλαγή επιστολικών μηνυμάτων που προσέφερε η εξέλιξη της τεχνολογίας, η επιστολογραφία ανθεί και καλύπτει όλες σχεδόν τις περιοχές του ανθρώπινου βίου.
3. Η θεσμοθέτηση του «επιστολικού είδους» συντελείται στα μέσα του 17ου αιώνα, από τους Jean Chapelain (1653) και Nicolas Boileau Despréaux (1694) (Μουλλάς, 1992: 151 και 375).
4. Κατά τον Lejeune, υπάρχει και ένα αναμενόμενο τρίτο *συμβόλαιο*, που προκύπτει από τα άλλα δύο: πρόκειται για το *αναγνωστικό συμβόλαιο*, δηλαδή τον τύπο της ανάγνωσης που υπαγορεύεται από τον αυτοβιογραφικό και αναφορικό χαρακτήρα του κειμένου (1975: 13-46).
5. “μια κίνηση προς τα έξω, είναι ένα χέρι απλωμένο για κοσμική χειραψία, για αίτηση ή για προσφορά βοήθειας, για φιλική ή ερωτική επαφή” (Μουλλάς, 1992: 165).
6. Τη σημασία αυτού του δώρου φαίνεται να αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Φώτης Βαρέλης, όταν προτρέπει στα παιδιά: “να το κρατήσετε, να μην το χάσετε” το γράμμα που θα ξαναδιαβάζουν, όταν φτάσουν στην ηλικία του.
7. “Εμείς οι γέροι κλαίμε εύκολα. Η αδυναμία σε κάμνει να πιστεύεις με ειλικρίνεια και ν’ αγαπάς μ’ όση δύναμη σου έχει μείνει. Ν’ ανταποδώσεις δεν μπορείς.”
8. “Όμως αφήστε με να βρεθώ κοντά σας με τη φαντασία μου. Και για να το πετύχω σας παρακαλώ πολύ να με κατατοπίσετε...”
9. Η καταληκτική αποστροφή του επιστολογράφου Βαρέλη προς τους νεαρούς παραλήπτες της επιστολής του είναι: “γεια σας λοιπόν καινούργιοι μου φίλοι και μεγάλοι... και μακρινοί”.
10. Οι κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές, η εισαγωγή των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) στο σχολείο, η διαρκής αύξηση του όγκου της γνώσης, σε συνδυασμό με την ταχύτητα διακίνησης της πληροφορίας και την άμεση πρόσβαση σ’ αυτή, συντείνουν στη διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης για τον ρόλο αλλά και για το έργο του εκπαιδευτικού. Η αντίληψη αυτή ενισχύεται και από τη θεώρηση του εκπαιδευτικού έργου ως κοινωνικού ρόλου, καθόλου ανεξάρτητου από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτός ο ρόλος πραγματώνεται.

11. Με τον όρο του *φροντιστή* εννοούμε το πρόσωπο εκείνο που φροντίζει ένα παιδί. Η ιδιότητα αυτή μπορεί να ταυτίζεται με τη μητέρα, τον πατέρα τον δάσκαλο κτλ.
12. Πράγματα χρειαζόμενα (σχοινιά, ρούχα κτλ.).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Altman, J. G. (1982) *Epistolarity: Approaches to a form.*: Press.

Βελαρίδης, Α., Βουγιούκας, Α., Καλαπανίδας, Κ., Κανάκης, Ν., Μπλούνας, Α. & Παπαδημητρίου, Χ. (2003) *Η Γλώσσα μου για την ΣΤ' δημοτικού*. Δεύτερο Μέρος. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Βελουδής, Γ. (2002) *Γραμματολογία Θεωρία Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Πατάκης.

Γρηγοριάδης, Α. (2005) *Διαπροσωπικές σχέσεις στο νηπιαγωγείο: Αντιλήψεις νηπιαγωγών και μαθητών για τις μεταξύ τους σχέσεις*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://invenio.lib.auth.gr/record/14702/files/GRI-2005-499.pdf?version=1> (13-05-2015).

Δημαράς Κ. Θ. (1963) *Νεοελληνική επιστολογραφία*. Βασική Βιβλιοθήκη, 43, Αετός.

Diaz, B. (2002) *L'épistolaire ou la pensée nomade*, Paris: Presses Universitaires de France.

Κατσιμάρδος, Β. (2011) Η παραδοσιακή παιδαγωγική: Η κονστρουκτιβιστική / εποικοδομητική παιδαγωγική και ο ρόλος του δασκάλου: Μια ρεαλιστική προσέγγιση της διδασκαλίας και της μάθησης. *Παιδαγωγική θεωρία & πράξη*, 4: 144-156. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.pedagogy.gr/index.php/journal> (27-05-2015).

Κυριακοπούλου, Α. (2009) Αλληλοκατανόηση μεταξύ δασκάλου και μαθητή: Αδυναμίες και προβλήματα. *Επιστημονικό Βήμα του δασκάλου*, 10: 17-29.

Λαζαράτου, Ε. & Αναγνωστόπουλος, Δ. Κ. (2003) Η κλινική σημασία του άγχους αποχωρισμού και η θεωρία της «προσκόλλησης», *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 20(2): 138-141. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.mednet.gr/archives/contents2003-2-gr.html> (13-05-2015).

Lejeune, Ph. (1975) *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil.

Lejeune, Ph. (2003) qui appartient une lettre? *La Faute à Rousseau*, 34: 26-27.

Μουλλάς, Π. (1992) *Ο λόγος της απουσίας*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

- Ντούσκας, Ν. (2009) Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στο σύγχρονο σχολείο. *Επιστημονικό Βήμα του δασκάλου*, 6: 28-41.
- Σεραφεΐμ, Ε. (1999). Ο δάσκαλος επιλέγει το ρόλο του στο δημοτικό σχολείο σήμερα: Αποτελέσματα έρευνας με θέμα την “Εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Α/θμια εκπαίδευση στο νομό Έβρου, μέσα από το ρόλο και το έργο του δασκάλου”. *Τα εκπαιδευτικά*, 51-52: 183-193.

Παράρτημα

Ρόδος 12-4-1990

Στο δάσκαλο: Γιάννη Σιγούρο
και στους μικρούς
του μαθητές: Νέστορα Κ.

Σταμάτη Ψ.

Χαράλαμπο Λ.

Μαρίνα Κ. την
μοναχοκόρη της τάξης,

**“καλημέρα” από τον γερο Φώτη Βαρέλη, μαζί /
με την ευχή του για το Πάσχα του 1990.**

Θέλω αυτό το γράμμα, καλά μου παιδιά, να / το κρατήσετε, να μην το χάσετε. Κι όταν, με / το καλό, φτάσετε στο 2060 ή εκεί γύρω, γίνετε / δηλαδή 80 χρονών, όσο είμαι εγώ σήμερα, τότε θα / καταλάβετε απόλυτα και σωστά, τη συγκίνηση πού-νιωσα την ώρα που διάβαζα το γραμματάκι σας. / Εμείς οι γέροι κλαίμε εύκολα. Η αδυναμία σε / κάμει να πιστεύεις με ειλικρίνεια και ν’ αγαπάς / μ’ όση δύναμη σου έχει μείνει. Ν’ ανταποδώσεις / δεν μπορείς. Ύστερα δεν πρέπει ο γέρος να / γίνεται βάρος.

Όμως αφήστε με να βρεθώ κοντά σας με τη φαν- / τασία μου. Και για να το πετύχω σας παρακα- / λώ πολύ να με κατατοπίσετε στο πώς νάρτω και / πότε. Να μου γράψετε δηλαδή την πιο καλή / εποχή που ακτινοβολεί το χωριουδάκι σας. Πού αισθάνεται ωραία εκεί που βρίσκεται. Χειμώνας είναι, / φθινόπωρο, άνοιξη ή καλοκαίρι. Σε γάμο ή πανηγύ- / ρι. Και πριν απ’ αυτό να μου σχεδιάσετε ένα / χάρτη με δρόμους και μονοπάτια και καμιά / από τις ωραίες πηγές που είμαι βέβαιος ότι έχει. / Κάτι ξέρω βέβαια από “Μαρώνεια”, όμως ο μικρός / αριθμός σας και το “διθέσιο σχολείο” με κάμνει να ζητώ αυτά που ζήτησα. Καταλαβαίνετε νομίζω.

#

Και τώρα που γενήκαμε φίλοι, εγώ ο πνευματικός / σας παππούς και σεις τα δι-
σέγγονά μου, ας πούμε / μια ιστορία απ, αυτές που λένε οι γιαγιές κι οι παπ- / πού-
δες προ παντός στα εγγόνια τους.

Πριν χρόνια πολλά, γύρω στα 1917 ή 1916 πούμουνα / στην πρώτη μικρή πεθύ-
μηση σαρδέλες της άρμης. Είχα / περάσει δίπλα από το μαγαζί του κυρ Δημοσθένη
την ώρα που άνοιγε τον ντενεκέ και είχα ζαλιστεί από την / μυρωδιά που γέμισε τη
γειτονιά ολόκληρη!! Χρειαζόμουνα / όμως τουλάχιστον ένα γρόσι για να μου δώσει
δύο.

Δεν ήταν εύκολο, όχι για ένα παιδάκι, αλλά και για πατέρα νάχει / όποια ώρα
ήθελε, ένα γρόσι. Για να το καταλάβετε σας εξη- / γώ την αγορά της εποχής εκείνης.
Ένα Φράγκο ιταλικό, είχε 5 γρόσια / δηλαδή δέκα δεκάρες και 20 πεντάρες. / Το με-
ροκάματο ήταν από 6 ως δέκα Φράγκα. Δηλαδή / ως 50 γρόσια. Το αυγό είχε ένα
γρόσι. 5 σαρδέλες / μεγαλούτσικες ένα Φράγκο και 10 μικρές ατζούγιες / ένα Φράγκο.
Ένα γρόσι δεν ήταν εύκολο να βρω. Ένα αυ- / γό όμως; Πήγε ο νους μου στον απάνω
κήπο του Γιώργη του Μαζή, απάνω από τη “βρυσάκλα”, στις καλαμιές. / Εκεί πολλές
φορές ανακάλυψα φωλιές από κότες της γειτο- / νιάς που ξεγεννούσαν. Μια φορά
είχα βρει μια με 15 αυγά. / Σκεφτείτε! Ένα μεροκάματο κοντά. Πήρα στο δευτερό-
λεπτο / δρόμο προς τα εκεί. Έφαγα, όπως λένε, τον τόπο. Φρούδα / η τύχη μου. Θα
κοιτάξω στο σπίτι μας είπα. Όσο δύσκολο / κι αν ήταν τόχα πάρει απόφαση. Θα
ξεγελούσα τη μάνα μου / που δεν πρόφτανε η κότα να το καθαρίσει ότι γέννησε
(ξέρετε / πόσο το διαλαλεί η κότα το αυγό που γέννησε) και το αυγό βρισκόταν κί-
λας ή στο τηγάνι για τα παιδιά, όπως έλεγε, ή στον μπακάλη / για ρύζι ή όσπρια. Το
αυγό ήταν η μονέδα του φτωχού. Έβαλα στον νου μου τις δυο σαρδέλες που επιτέ-
λους θάταν / και φαγητό του μεσημεριού, βούτημα στο λαδάκι και το ξυ- / δάκι, κλε-
ψιά δεν ήταν, και το αποφάσισα.

Είχα δει τη μάνα μου, όταν ήταν μεγάλη ανάγκη, να βά- / ζει ένα κουνί αλάτι στα
πισινά της κότας, εκείνης βέβαια / που καταλάβαινε ότι “τόχει” (δηλ. τ’ αυγό). Η
κότα ένιωθε / φαγούρα κι έτρεχε στο κοτέτσι. Ο τοίχος του σπιτιού / μας είχε μια
τρύπα μεγάλη πλάι στην πόρτα. Η τρύπα αυτή / οδηγούσε μέσα στο σπίτι, πλάι
στον σουφά, κι ήταν κλεισμένη / από μια κάσα γεμάτη άχυρο μ’ ένα πρόσαυγο μέσα.
/ Αυτό το πρόσαυγο δεν έπρεπε να τα’ αγγίξει κανένας, άλλωστε / θάταν πια κλού-
βιο από την πολυκαιρία κι αν τόδινα / στον μπακάλη θάβγαينا και κλέφτης και απα-
τεώνας.

#

Έφασα μια κότα που μισοκακάριζε. Της έβαλα αλάτι και / στο δευτερόλεπτο τρά-
βηξε για την “κάσση” (έτσι λέγαμε την κάσα της “ωτοκίας”). Άνοιξα την πόρτα
(έλειπε η μάνα μου) / πήγα στην κάσα και περίμενα. Ούτε ένα λεπτό δεν καθυστέρησε
/ η κότα κι έβαλε μπρος τα καθαρίσματα του θριάμβου της. / Είχε γεννήσει αυγό!!! Το

άρπαξα και ίσια στον μπακάλη / με τις σαρδέλες τη άρμης ανοιγμένες που η μυρωδιά τους / βαστούσε ακόμα κι έξω απ' τη φαντασία μου και τη λαχτάρα μου.

#

Στάθηκα δίπλα στον ανοιγμένο ντενεκέ με τ' αυγό στο χέρι / να το στριφογυρίζω, να το βλέπω, να το καμαρώνω, και τα / μάτια καρφωμένα στις μυρωδάτες ατζούγιες. Και περίμενα / τον έμπορα να ξεμπερδέψει από μια γριά που γύρευε κουμπιά / δυο μαύρα, ένα καφετί και δυο άσπρα για πουκάμισο... / Αναστέναξα! Εκείνη τη στιγμή μπήκε το πειραχτήρι. Ήταν ένας / γέρος κουτσός με μπαστούνι. Είδε τ' αυγό μου, είδε και την / αγωνία μου.

- Τι θέλεις βρε λεβέντη; Με ρώτησε.
- Τίποτα, του είπα σηκώνοντας του ώμους.
- Και τ' αυγό πού τόβρες;
- Μου τόδωσε η μάνα μου να πάρω σαρδέλες, είπα.
- Η μάνα σου; Λες αλήθεια; Εγώ λέω που τόκλεψες.
- Πάνε ρώτα τη. Τού 'πα έτοιμος να κλάψω για τον κακό / δαίμονα που σκόνταψε στη μοίρα μου.
- Μπας κι έβαλες βρε πονηρέ αλάτι στον κ. της όρνιθας;

Τα πράματα σκούραιναν. Ο κουτσόγερος έμπαινε στα / μυστικά μου. Είχα γίνει κόκκινος από θυμό, φαίνεται, γιατί ο γέρος άρχισε πιο επίμονα.

- Για να δω τα μάτια σου; μου είπε κι άπλωσε το / μπαστούνι κουνώντας το σαγόνι μου προς τα πάνω.

Έτρεμα. Μούρθε να του ρίξω το αυγό στα μούτρα / και να πάρω δρόμο. Δεν είχα πια αντοχή να πε- / ριμένω τη γριά με τα κουμπιά να ξεμπερδέψει. Από / την άλλη ο γεροκουτσός είχε αρχίσει να γελά και ν' α- / ναφέρει στον έμπορα για το αυγό μου.

Σήκωσα απότομα το αυγό. Μ' όση δύναμη είχα / το χτύπησα στο παπούτσι του και χάθηκα φωνά- / ζοντας. Στο διάολο! στο διάολο... Δε πήγαινε πιο / πέρα ο θυμός, όσος κι αν ήταν...

#

Περιπλανήθηκα ως το μεσημέρι μέσα σε κήπους και / χαλατά, ιδίως καλαμιές που υποψιαζόμουνα για φωλιές / ορνίθων, τίποτα. Μια φορά στα χίλια γίνεται τέτοιο θάμα. / Πήγα στο σπίτι ήρεμος.

- Δόξα σοι ο θεός, είπε η μάνα μου, δυο τρία μέτρα όξω απ' το κατώφλι.
- Πού ήσουν γιόκα μου;
- Στον κήπο μάνα, της είπα.

– Ήσουν στενοχωρημένο;

Όταν την ρώτησα, γιατί το ρωτάει, μου γέλασε πονηρά. / Τότε μπήκαν φύλλοι στ' αυτιά μου. Ο σκατόγερος / είπα μέσα μου (μέσα του ο κάθε άνθρωπος έχει δικαίω- / ματα, σκέφτηκα 6 χρονών παιδάκι, να πει κι άσχημα λόγια). / Το απόσωσε στο σπίτι μας. Ήρτε και τα πρόδωσε. / Είχα γίνει μπαρούτι. Ενώ η μάνα μου γελούσε.

– Έλα μέσα, έλα να δεις τι σε περιμένει.

– Τι; Ρώτησα μεταπέφτοντας από αγωνία σε αγωνία.

Στη μέση του μονόσπιτού μας πλάι στον στύλο / πούταν κρεμασμένο το ντουφέκι του πατέρα μου / κι άλλα πόχρεια¹² του σπιτιού μας, σ' ένα σκαμνί / κάθονταν εκείνος ο κουτσόγερος γελαστός κι ευγενικός.

– Έλα Φωτάκι μου, μου είπε. Πρώτα θα σου ζητήσω συγγνώ- / μη κι ύστερα θα σου χαρίσω, αυτό το τυλιγμένο / χαρτάκι με 5 ατζούγιες, για σένα τ' αδερφάκια σου / και την καλή την όρεξη.

Με πήρε και χάιδεψε το κουρεμένο μου κεφάλι, / ύστερα σηκώθηκε και βγήκε. Καθώς έφευγε είδα να βγάζει / ένα μαντήλι απ' τα μάτια του και να το βάνει στη τζέπη του σακακιού του. Γύρισε απότομα με είδε και με χαιρέτισε.

– Γεια σου φίλε μου καινούργιε και μεγάλε, μου είπε / κι εγώ άρχισα να κλαίω από χαρά.

– Και μακρινέ, πρόσθεσε σε λίγο νομίζοντας πως τόπε μέσα / του, αλλά εγώ τ' άκουσα, κι είναι αυτό που ακούω μέχρι σήμερα.

#

Γεια σας λοιπόν καινούργιοι μου φίλοι και μεγάλοι... και / μακρινοί, και σας ευχαριστώ συγκινημένος.

Ο φίλος σας από τη Ρόδο

Φώτης Βαρέλης